

Papp Kornélia
A Harmadik Birodalom nyelve
– Victor Klemperer nyelvkritikája

A DIKTATÚRÁK NYELVÉRŐL

Victor Klemperer egyetlen művével van jelen Magyarországon. A Harmadik Birodalom nyelvéől írott tanulmánya először 1947-ben, Berlinben látott napvilágot, ezt a kiadást aztán Németország mindkét felében továbbiak követték. Nagy sikere volt munkájának az ország határain túl is, rövid időn belül tizenhat nyelvre fordították le, magyarul 1984-ben jelent meg.

A nyelvhasználat változásait 1933-tól követte nyomon naplójában, melyet a nemzetiszocialista párt hatalomátvételét követően rendszeresen vezetett. Ebben a hétköznapiak legapróbb részleteit is feljegyezte, dokumentálta a politikai és közéleti eseményeket, a terror kialakulását és elmélyülését.

A zsidó származású romanisztikaprofesszor 1935-ig még taníthatott ugyan a drezdai főiskolán, tanítványai azonban fokozatosan elpártoltak tőle, s a náci párt által szervezett kurzusokat látogatták. Ekkor már számos jel utalt egy diktatórikus korszak kezdetére, Klemperer azonban még sokáig reménykedett abban, hogy Hitler és pártja csak átmenetileg marad az ország élén, hogy a párt hívei hamarosan ráébrednek arra, félrevezették, becsapták őket, s szociális reformok helyett rémuralmi időszak vár rájuk. Egészen a kristályéjszakáig nem gondolt arra, hogy külföldön keressen menedéket, noha akkoriban már mindkét bátyja és unokabátyja, Otto Klemperer, az akkor már világhírű karmester is száműzetésben élt. Liberális felfogása tiltakozott az ellen, hogy bármely körülmény hazájának elhagyására kényszerítené, hitt abban, hogy az asszimiláció védelmet biztosít számára az antiszemita propagandával szemben. A kristályéjszaka után Georg bátyja segítségével, feleségével együtt felvették ugyan az Egyesült Államok berlini főkonzulátusának hosszú kivándorlólistájára, mire azonban sorra kerül-

tek volna, Hitler elrendelte a kiutazási tilalmat. A Harmadik Birodalom időszakát így végig Németországban töltötte, a holokauszt elől nem zsidó származású felesége által menekült meg.

Új élethivatását hamar felismerte: a kor tanújaként pontos dokumentációt készített környezetéről, melyet a nácik idővel egyre jobban leszűkítettek, s melyben tizenkét évig fulladozott. A második világháború után a Harmadik Birodalom nyelvével kapcsolatos észrevételeit külön kötetbe gyűjtötte össze, majd 1947-ben *LTI (Lingua Tertii Imperii)* címen adta közre.

A kötetben nemcsak Hitler szókincsét és stílusát vizsgálta meg, hanem az 1933 és 1945 közötti népnyelvet is. Bár a „Harmadik Birodalom nyelve” a nemzetiszocialista párt szűk vezető köréből indult ki, fejlődésére elsősorban Joseph Goebbels propagandaminiszter volt befolyással, mégis rövid idő alatt tömegnyelvvé tudott válni. Egyszerű, mindenki számára könnyen érthető nyelvezetet alakítottak ki, melynek segítségével ugyanakkor autoritást és félelmet is lehetett éreztetni. Klemperer hamar felismerte, hogy Hitler sikeréhez jelentősen hozzájárul ez az új kommunikációs stílus, hiszen hatalmat nemcsak fizikai erőszakkal, de a nyelvvel is ki lehet fejezni.

Az új nyelvet széles tömegek kezdték használni, s azt lehet mondani, egy társadalmi nyelv-közösség tükrévé vált. Segítségével nemcsak politikai tartalmakat fejeztek ki, az LTI elemei a hétköznapi nyelv minden területén jelen voltak: úgy a jogrendben és a gazdaságban, mint a művészetekben, a tudományban vagy a sportban. A nemzetiszocialisták mindamelllett mégsem tekinthetők nyelvteremtőknek, nyelvformáló tevékenységük egyfelől ugyanis nem kötődik pozitív fejleményhez, másfelől, mint később látni fogjuk, az újonnan keletkezett szavak, kifejezések valójában nem szóteremtés, mindössze szóképzés eredményei, melyek ráadásul

Felix Nussbaum: „Táj” – Fa a fal mögött, 1934 körül

csak alig néhány évvel éltek túl az őket életre hívó rendszert, aktívan pedig mindössze [sic!] tizenkét évig léteztek.

A Harmadik Birodalom nyelve a nácizmus kialakulásával egyidejűleg keletkezett, vagyis a nemzetiszocialista párt nem kész nyelvvvel lépett hatalomra, az új stílus a terror kiépülése során alakult ki, elsődleges célja pedig a kommunikáció irányítása volt. A nyelv fejlődésének effajta mesterséges befolyásolása rendszerint azokban a politikai rendszerekben jellemző, amelyekben a szociális, társadalmi és gazdasági intézményeket egyetlen párt vagy politikai csoport irányítja.

Sajátos nyelvhasználat kialakulását azonban nemcsak a Harmadik Birodalomban figyelt meg Klemperer, hasonló „nyelvújítási” folyamatot tapasztalt később Kelet-Németországban is. Az NDK nyelvvel kapcsolatos észrevételeit nap-

lójában feljegyezte ugyan, az LTI-hez hasonló kötetet mégsem szerkesztett ezekből a töredékes jegyzetekből. Ennek oka talán egy ekkortájt megjelent másik művel magyarázható: Az LTI megjelenése után egy évvel látott napvilágot George Orwell *1984* című utópisztikus regénye, melyhez függelék-ként Orwell polemikus hangvételű nyelvkritikát is írt, méghozzá a kommunizmus nyelvhasználatáról. Klemperer munkájának az NDK-ban azonban mindvégig nagy sikere volt, s ez elsősorban azzal magyarázható, hogy olvasói az LTI szókincséből a kommunizmushoz inkább hasonlító totalitárius rendszer nyelvhasználatára vonatkozó allúziókat hallottak ki.

Nem szabad ugyanakkor arról sem megfeledkezni, hogy a háború utáni években a német nyelv történetében egyedülálló s igen nehéz helyzetbe került. Folytonosságában hirtelen törés keletkezett, hiszen a „rég”i náci felhangú szavak nem voltak többé „szalonképesek”, ugyanakkor újabb fogalmak a legtöbb intézmény, társadalmi berendezés megnevezésére még nem születtek. A birodalmi rendszerből a megszállási zónákba szinte egyik napról a másikra történt az átmenet. Tegnapp még Reichstagról¹, birodalmi bankról (Reichsbank), birodalmi autópályáról (Reichsautobahn) beszéltek, s mára

mindez a múlté lett.

A szövetséges megszálló hatalmak a „nácitlanítás”-sal együtt a nyelvi átnevelésre is gondot fordítottak.

A HARMADIK BIRODALOM SZÓKINCSE – KLEMPERER *LTI* CÍMŰ MŰVE

Naplóiban Klemperer mindazokat a nyelvi jelenségeket följegyezte, amelyeket vagy a Harmadik Birodalomban hallott először, vagy amelyek eredeti jelentésükhöz képest a nácik szóhasználatában más árnyalatot vagy szemantikai tartalmat kaptak, melyek a második világháború után persze előbb vagy utóbb ismét eltűntek.

Az áttekinthetőség kedvéért ezeket a szavakat csoportokba rendeztem, a továbbiakban e csoportok elemeiként fogom elemezni őket.

Felosztásom nem követi az *LTI* fejezeteit, az egyes halmazok pedig nem különíthetők el élesen egymástól, mind a Harmadik Birodalom nyelvének valamely tulajdonságát ragadja meg, vagyis bizonyos elemek több halmazba is sorolhatók. Az adott helyen ezeket jelezni fogom.

- A. Szóképzés, szóteremtés
- B. Új hangsúllyal ellátott szavak
- C. Szintaktikus kifejezések
- D. Stílusesszéközök
- E. A nemzetiszocialista mintaember viselkedésformái
- F. Betűszavak képzése
- G. A misztikához való vonzódás
- H. Azok a szavak, melyekkel a zsidókat jellemezték

A. A nemzetiszocializmus nyelve előszeretettel használta a „-*talán*”, „-*telen*” („ent-”) fosztóképzőt. Ennek a képzési formának segítségével jött létre például az „*elfajtalant*” (értsd: elfajzott) jelző („entartet”), noha a biológia és orvostudomány területén az ily módon képzett forma már a 17. században használatos volt. Persze egészen más értelemben, mint a 20. században a náciik, Schlegel 1785-ben a külső „*elfajtalantulásra*” utaló tetteket a belső „*elfajtalantulással*” magyarázta. Fél évszázaddal később Arthur Graf Gobineau pedig azt próbálta bebizonyítani esszéjében, hogy

„a különböző emberi fajok között nemcsak testileg, de szellemileg is jelentős különbségek fedezhetők fel, s ha nem azonos fajok keverednek, elfajtalantulás lép fel, általa pedig hanyatlásnak indulnak az adott fajok. Kultúrára az egyetlen érett és értékes fajként az árja, s különösen a germán fajt ismerte el”.²

Gondolatmenete elsőrendű táptalajnak bizonyult a nemzetiszocialisták számára, akik aztán a végletekig fokozták ezt az áltudományos zagyvaságot. A Harmadik Birodalomban ezzel a fosztóképzővel mindenestre több szót is képeztek, így az „*fénytelenítést*” (értsd: elsötétítés) (entdunkeln), „*lomtalantítást*” (értsd: a lakás bejárati részének szabaddá tétele annak érdekében, hogy a közlekedés, a lakóhelyiségek gyors elhagyása akadálytalanra váljék) (entrümpeln), „*fanyartalantítást*” (értsd: keserű, gyakorlatilag ehetetlen eleség ehetővé tétele) (entbittern), „*elfajtalantítást*” (entartet). Az pedig, hogy eme nyelvi jelenséget a biológia és a kultúra területén már korábban is használták, legitimitásul

szolgált az erre a koncepcióra épülő további intézkedésekhez. Végül hadd említsem meg, hogy a második világháború után szintén ezzel a képzési formával született a már korábban említett „*nácitlantítás*” (értsd: a náci birodalomban közéleti szerepet betöltött személyek felelősségre vonása, állásukból történt elbocsátása) (Entnazifizierung).

Ugyancsak ebbe a csoportba sorolnám a „*hatalom megragadása*” (Machtgreifung) kifejezést is, melyet a náciik kormányzati idejük kezdetére, nagyjából a Hindenburg birodalmi elnök és vezértábornagy 1934-ben bekövetkezett haláláig tartó időszakra használtak. Bár magukat a kifejezés alkotóelemeit nem a náciik teremtették, ezek korábban is a szókincs részei voltak, ők mindössze egy általuk végrehajtott tetterre alkalmazták, mint állandósult szerkezet azonban olyannyira önálló értelmet kapott, hogy ma is szinte kizárólag az 1933. január 30-i eseményre használjuk.

Kiválóan rávilágítanak a totalitarizmus lényegére olyan szavak is, mint a „*fűbrerelv*” (Führerprinzip), a haditudósítás helyett használt „*hadijelentés*” (Berichterstattung és nem Kriegsberichter), vagy a hivatalos levél végén a korábbi rendőrkapitányság (Polizeipräsidium) szó helyén álló „*rendőrkapitány*” (Polizeipräsident) aláírás, noha eme utóbbi kettő a „B” csoportba is tartozhat. Mindhárom szó középpontjában olyan cselekvő személy áll, mely az adott területen belül korlátlan felelősséggel, végrehajtó hatalommal van felruházva. A hangsúly pedig immár nem magukon a folyamatokon, hanem a döntések adott személyhez kapcsolódó jellegén van. A „*hadijelentés*” szónál így például elsősorban nem az adott jelentőséget, hogy a háború eseményeiről a különböző színhelyeken tartózkodó tudósítók beszámolnak, hanem hogy a tudósítók jelentést küldenek, hírt állítanak elő (persze ez esetben tekintsünk el attól a közhelytől, hogy a hír nem adott, hanem azt minden esetben előállítják). A „*rendőrkapitány*” szó még kifejezőbben szemlélteti azt a jelenséget, hogy események, folyamatok immár nem felelős szervekhez, hanem autoritást gyakorló személyekhez kötődtek.

A fenti példákkal ellentétben olyan szavak is találhatóak a náci szókincsben, melyek az azonos népközösséghez fűződő érzéseket kívánták felidézni. Az „*egytálétel*” (Eintopf) képében megfogalmazódó ideológia nem a náciik találmánya, a kifejezés már az első világháború idején

is a terhek, az áldozatok kollektív és egyenlő arányú felvállalását fejezte ki.

„...mennyire találó és érzelmdús az új étel-előírás megnevezése! Ugyanazt a fogást mindenkinek, népközösséget a legáltalánosabb és legszükségesebb dolgokban, ugyanazt az egyszerűséget gazdagok és szegények számára a haza érdekében – a legfontosabb dolgok a legegyszerűbb szavakban fejeződnek ki! Az egytálétel – mindnyájan csak azt esszük, amit nagy mértékletességgel egy tálba összefőztek, mindnyájan egy és ugyanazon tálból eszünk.”⁵

Az „*árjaisági bizonyítvány*” kifejezés – bár elsődleges célja nem ez volt – szintén egyfajta közösségi érzést teremtett, noha a csoporthoz tartozás elve épp a kirekesztésen alapult. Azon kiváltságosoknak a közösségét jelentette, akik rendelkezhetnek egy bizonyos (az adott körülmények között az egyetlen életet mentő) dokumentummal, mely továbbá feljogosította őket arra, hogy akiktől ezt önkényesen megtagadták, azok sorsa felől döntsenek, a halálba küldjék azokat. Az „*árja*” kifejezés eredetileg annak a népcsoportnak megnevezésére szolgált, akik az árja nyelvet használták. Az erre vonatkozó első írásos bizonyítékok az időszámítás előtti 2. évezredből valók, abból az időből, amikor az indoárjak betörték Észak-Indiába. Az európai nyelvtudományba az „indogermán” kifejezéssel került be, majd nem sokkal később a fajelmélet, az antropológia szótárába vándorolt át, ahol az „északi fajhoz tartozók” megjelölésére használták. Végül a nemzetiszocialisták sajátították ki, értelmezésükben immár mint „nem zsidó” szerepelt és az északi népeket együttesen jelölte. „Árja származásának abban az esetben nevezhető valaki, ha más (idegen) származású faj vérért nem hordozza magában. Idegennek számítanak a zsidók mellett a nem az európai földrész szülőttei, valamint a cigányok.”⁴ Az „árja származást” igazoló bizonyítvány használatát az 1933. április 7-i „*hivatásos tisztviselők törvénye*” (Berufsbeamtenengesetz) rögzítette. Bár ez utóbbi kifejezés nem szerepel Klemperer speciális szótárában, mégis úgy gondolom, joggal jegyezhetjük fel, mint az LTI egyik ékes elemét.

A „*gleibsaltolás*” (Gleichschaltung) kifejezés, amely a magyar nyelvbe szinte eredeti német formájában került át, azon kevés szavak egyike, melyet teljes egészében a náci alkottak, azaz nem a nyelv már meglévő tagjaiból képezték, illetve nem valamely szó átértelmezésével jött létre. Miután a nemzetiszocialisták átvették a ha-

talmat, azokra az intézkedésekre használták az elnevezést, melyekkel a közélet minden szintjéről elbocsátották a korábban demokratikus elvek alapján megválasztott tisztviselőket, s helyükre pártjuk funkcionáriusait ültették be. Először persze a pártokat gleibsaltolták betiltással (KPD, SPD) vagy önfeloszlatásra kényszerítve (Zentrum, Volkspartei), majd a szakszervezeteket és végül a sajtót. A politika és a társadalom „*gleibsaltolását*” követően a gondolkodást és a cselekedeteket is a nemzetiszocializmus „világnezetéhez” igazították.

Ugyancsak az újonnan teremtett kifejezések közé tarozik a „*novemberecskék*” (Novemberlinge) kifejezés is, mellyel az 1918-as forradalom résztvevőit illették. A német szó sajátos hangulata, mely képző segítségével jött létre, a fordítói lelemény hiánya miatt ezúttal nem érzékelhető. Az újonnan keletkezett alak értékét a képző kétféleképpen módosította: általa egyfelől a lekicsinylés, a fölény fejeződött ki, másfelől egyfajta gúgyögő árnyalatot kapott, mintha nem is történelmi eseményről, hanem egy édes kisgyermekről volna szó, akit ugyan kedvesen becéznek, ám a felnőttek világában még korántsem vesznek komolyan. Ezáltal megmutatkozott a náci forradalom iránti megvetése, illetve a résztvevőikkel szembeni távolságtartásuk.

Az „*önkéntes téli segély*” (freiwillige Winterhilfe) tulajdonképpen egyáltalán nem kellene, hogy az LTI szótárában szerepeljen, amennyiben az valóban egyfajta segélyezési formát jelölt volna. Esetünkben azonban, amint azt mindjárt Klemperer is elmondja, sokkal inkább egy újabb adóformáról volt szó:

„Önkéntesnek hazudták azt az ellenszenves ajándékozást, ami a valóságban kényszeradakozás volt.”⁵

Az „*önkéntes téli segélyezést*”, mely egyfajta gyűjtő-, illetve adakozási akció volt, a Propagandaminisztérium felügyelete alatt a Nemzetiszocialista Népjóléti Egyesület szervezte a téli hónapok során. A segélyt néhány kiválasztott – nem zsidó – rászorulóknak juttatták el.

A „*vérlobogó*” (Blutfahne) elnevezés jól illik az LTI szótárába, s a két tagból álló összetett szó igazából csak ebben a szövegkörnyezetben, a nemzetiszocialista eszményvilágban található egymásra. Maga a náci párt nevezte így a horogkeresztes zászlót, noha a vér épp Hitler első nagy kudarcát, az 1923. november 9-i sikertelen puccskísérletet volt hivatott felidézni. Az összeesküvés leverése után Hitler tizenhat kö-

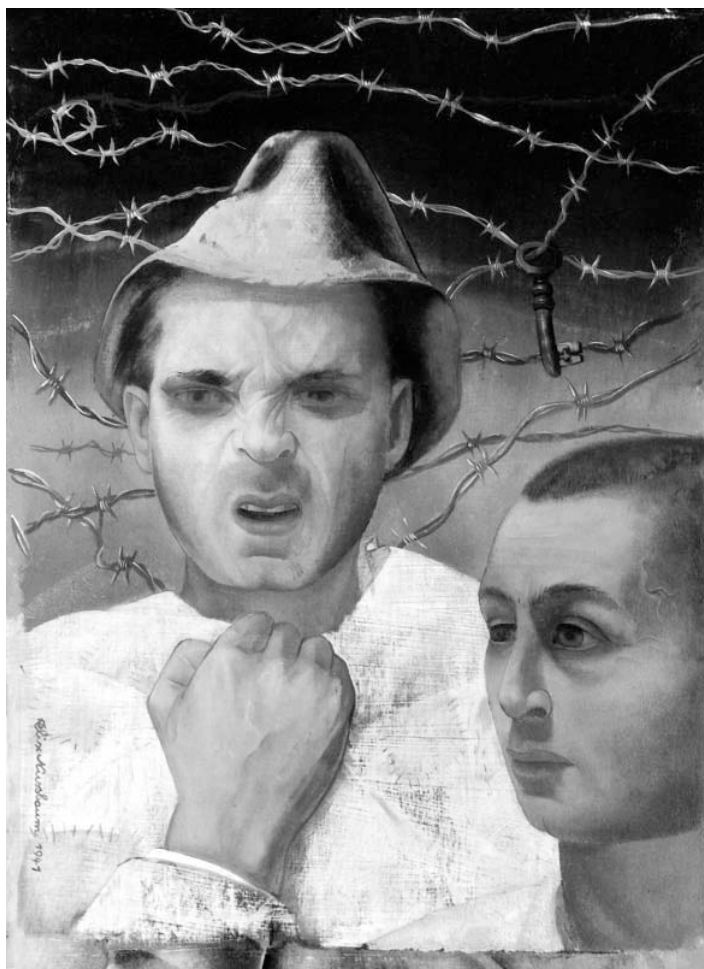
vetőjét lőtték le a Feldherrnhalleban, ahová az „áldozatok” magukkal vitték a horogkeresztes zászlót. Ezt később állítólag a zászlóvivők vérében mártották meg, mely így a párt kultikus szimbólumává vált.

Ebbe a csoportba végül még három szót szeretnék sorolni: „büntetőexpedíció”-t (Strafexpedition), „munkatábor”-t (Arbeitslager) és „végső megoldás”-t (Endlösung). Mindhárom esetben olyan szóösszetétellel állunk szemben, mely során a szókészletben már jelen lévő szavak összekapcsolása segítségével merőben új jelentésű szavak jöttek létre. Ha elemezni kezdjük ezeket a szavakat, láthatjuk, hogy a példák mindhárom esetben egy-egy ellentmondást rejtenek magukban, vagyis az elő- és utótagoknak szemantikailag semmi keresnivalójuk nem volna egymás mellett. A náci szókincsben legkevésbé idegen hangzása a „munkatábor”-nak lehetett, hiszen a szó már a Weimari Köztársaságban is létezett, noha egészen más értelemben használták. A fogalom a húszas években azoknak a fiataloknak, elsősorban egyetemistáknak a találkozóhelyét jelölte, akik tábori formák keretei között meghatározott ideig különböző fizikai munkák elvégzésére vállalkoztak, s ezáltal a túlzottan életidegen, absztrakt tanulmányaikkal szemben kívántak némileg egyensúlyt teremteni. A nemzetiszocializmus ideje alatt ezzel ellentétben már korántsem a munkán volt a hangsúly – az új célt a kínzás, a halálra gyötetés jelentette.

Hasonló önellentmondást hordoz magában a „büntetőexpedíció” szó is. Noha a második tag a legmesszebbmenőkig pozitív jelentést hordoz, az első tag hozzákapcsolásával az új szó mégis negatív értelemet kap.

„A büntetőexpedíció az első specifikus szó, amit náciul megtanultam, az én LTI-m legelső szava, és a legutolsó is, amit T.-től hallottam.”⁶

A „végső megoldás” kifejezés sem rejt kisebb ellentmondást, mint az előző két példa, míg azonban a fentiekben az elő- és utótagok között volt a feszültség, ez esetben az összetétel tartalma áll ellentétben a két tag által hordozott jelentéssel. Hiszen mind a „végső”, mind pedig a „megoldás” szó inkább semleges vagy pozitív tartalmat

Felix Nussbaum: Önarckép kulccsal, 1941

hordoz, mi több, maga a szóösszetétel is pozitív jelentést keltene, amennyiben az valamely probléma hosszan tartó, fáradalmak utáni megoldását jelölné. Ez esetben azonban újfent olyan kifejezéssel van dolgunk, mely a náci szóhasználatban kizárólag és tökéletesen negatív konnotációval rendelkezik.

Mindhárom szó kétségtelenül hasonlít azonban az „angszoc” B szókincsére, melyről Orwell *1984* című regényének utószavaként álló, a szerző által írott nyelv tanulmányban olvashatunk:

„A B szókincs olyan szavakból áll, amelyeket szándékosan politikai célokra szerkesztettek. [...] A B szavak minden esetben összetett szavak. Két vagy több szóból vagy szórészletből állnak, amelyeket könnyen kiejthető formában ragasztottak össze. A B szavakat nem etimológiai alapon szerkesztették. A szavak, amelyekből csinálták őket, bármilyen szófajok lehettek, és bármilyen módon megcsonkíthatták őket,

Felix Nussbaum: Tánc a falnál (Halottvívők). 1930

hogy könnyen kiejthetők legyenek. [...] A B szókincsben egyetlen szó sem semleges ideológiailag. Igen sok az eufemizmus.”⁷

B. Bőséggel találunk a náci szókincsben olyan szavakat is, melyek – az előbb említett „munkatábor”-hoz hasonlóan – a Harmadik Birodalomban új értelmet, vagy legalábbis hangsúlyt kaptak. Az „egységlista” megnevezés az 1933 előtti időben a választások egyik általános szakkifejezésének számított, mely alatt a szavazásra jelölt pártok és szervezetek egy előzetes megállapodáson alapuló listáját kellett érteni. A nemzetiszocialisták ezekkel a listákkal éltek vissza oly módon, hogy a többi párt számára megakadályozták a választáson való sikeres szereplést. Ezekkel a listákkal mindazonáltal nem csak a Harmadik Birodalomban történtek visszaélések, a második világháború után úgy az NDK-ban, mint a szovjet megszállási övezet többi országában manipulációk eszközévé vált,

mellyel az adott országok kommunista pártjai biztosították hatalmukat a parlamentben. Az *LTI* keletnémet olvasói épp ezért elsősorban ezzel a szóval kapcsolatban hallottak ki allúziókat az NDK szókincsére nézve, Klemperer pedig ennek a szónak köszönhetően kapta a legtöbb hálálkodó olvasói levelet.

1934 augusztusa óta, amikortól Hitler hivatalos megnevezésként a „*Führer*” címet követelte magának, a korábban viszonylag semleges árnyalatú szó – gyakorlatilag mind a mai napig – ideológiailag erősen megterheltté vált, melynek következtében használata a mai napig – mindekelőtt a német nyelvben – csak igen korlátozott mértékben lehetséges.

A „*suttogópropaganda*” (Flüsterpropaganda), illetve a *Flüsterwitz*, mely alatt a népi szólelemény a rendszerellenes vicceket értette, a „*rémhírtérjesztés*” (Greuelnachrichten) vagy a „*világvevő*” (Weltempfänger) kifejezések ugyanazon tőről fakadnak, eredetük egyaránt a diktatúra-

ban keresendő. (A „világvevő” ellenében a nácik megkonstruálták a kizárólag középhullám vételeire alkalmas „*Volksempfänger*”, mely a kommunizmusban „néprádióként” élt tovább.) Felbukásukat minden esetben a gondolati, szólás- és sajtószabadság hiánya, az elnyomás és a terror kísérte. Hasonlóan a diktatúrák szüleménye a „*disszidens*” szó is, noha ez a megnevezés a Harmadik Birodalomban egy egészen más társadalmi csoport megjelölésére szolgált, mint a háború után. Míg a nácizmus ideje alatt a kikeresztelkedett zsidókkal kapcsolatban, a „nem-árja keresztény” szinonimájaként használták a kifejezést, addig a kommunizmus ideje alatt egy heterogénebb csoportot, a terror elől hazájukból külföldre menekülőket jelölték ekképp. Persze nem minden országban, az NDK-ban például az ország határait illegálisan elhagyó polgárok hivatalos megnevezésére a gyakorlatilag lefordíthatatlan „*Republikflüchtling*” szolgált. A *Republikflucht* egyébként egy első világháborúból származó kifejezés, mely a *Fahnenflucht*, vagyis katonai árulás, dezertálás szóból ered.

„Akik még ezután is megmaradtak, azok a egyes házasságban élők voltak, tehát az erősen elnémetesedett zsidók, akik nagyrészt egyáltalán nem tartoztak a zsidó hitközséghez; ők voltak az úgynevezett disszidensek, vagy – egy később már nem használható és eltűnt néven – a nem-árja keresztények.”⁸

Ha egy zsidónak sikerült elhagynia a Harmadik Birodalmat, velük kapcsolatban a kormány egy tökéletesen semleges igével, az „*elköltözött*” (*abgewandert*) kifejezéssel élt.

„»Itt lakott a zsidó Weil.« Ebből tudta a postásnő, hogy nem kell többet fáradnia az új cím után, a feladónak pedig ezzel az eufemisztikus megjegyzéssel küldték vissza a borítékot: »A cím megváltozott.« Ez a »megváltozott« az LTI lexikonjában, a zsidó fejezetben félelmetes mellékjelentést kapott.”⁹

A „*totális*” melléknév leggyakrabban az „ál-lam” vagy a „háború” főnevekkel állt szintagmatikus kapcsolatban, s a Harmadik Birodalom szókincsének ugyancsak szerves részévé vált. A 6. német hadsereg sztálingrádi kapitulációja után Goebbels meghirdette a „*totális háborút*”, ám a nemzetiszocialisták akkor már az élet minden területe fölött korlátlan uralmat élveztek. A „*totális*” kifejezés leggyakoribb konnotációja egyébként mind a mai napig a második világháború. A teoretikusok ebből a szóból alkották a

totalitarizmust, a köz- és magánéletet egyaránt uraló állami berendezkedésekre.

Jól kifejezte a Harmadik Birodalom működésének és létezésének lényegét a gyakran használt „*fanatikus*” szó, melynek Klemperer egyébiránt egész fejezetet szentelt az LTI szótárában.

„...mert hát a nemzetiszocializmus a fanatizmusra épült és minden eszközzel a fanatizmusra nevelt, ezért a »fanatikus« a Harmadik Birodalom egész rendszere alatt felsőfokon méltányoló melléknév lett.”¹⁰

Noha a kifejezés előzőleg a vallás szakterületéhez kötődött, a Harmadik Birodalom ezzel az egyéni mellékízzel együtt mégis fölvetette szótárába, méghozzá nem is véletlenül. Az új ideológiát ugyanis egyformán jellemezte mind a fanatizmus, mind pedig a vallásosság, úgy is mondhatnám, fanatikusan vallásos volt, még ha nem is a krisztusi elveket követte. Az alapeszme magától Hitlertől származik, mely ráadásul már egészen korán elkezdte foglalkoztatni, első nyoma a *Mein Kampf*-ban olvasható. Ebben végül arra a megállapításra jutott, hogy politikai ellenfelekkel szemben csak akkor győzhetnek és csak abban az esetben kerülhetnek hatalomra, ha az erőszakhoz „*fanatikus világszemlélet*” is társul.

A Harmadik Birodalom szócséplőjének áldozatává vált a sport területéről ismert „*barcias*” jelző is. Az új szöveggörnyezetben persze már korántsem egyfajta egészséges küzdőszellemet jelölt, sokkal inkább használóinak mentalitását fejezte ki. Miután pedig Hitler ezt a szót is átértelmezte, s saját céljainak és ideológiájának rendelte alá, későbbi használata során az előző példákhoz hasonlóan, ez esetben is keserű mellékízt lehet(ett) érezni rajta.

Hasonlóan militarizálódott a „*vihar*”, avagy „*roham*” (*Sturm*) szó is (a német nyelv mindkét kifejezésre ugyanazt a szót használja), mely – legalábbis a politikai szókincs új elemeként – elveszítve ártatlan jelentéstartamát, immár nem időjárási jelenségre utalt, noha hevességét és erősségét tekintve eredete valószínűleg ott keresendő. A vihart kísérő villámokra utal egyébként az SS védosztag (*Schutzstaffel*) jelül használt két rúnából álló jelkép is. Az expresszionisztikus grafikus jelek, így a horogkereszt, a rúna vagy a születési/elhalálozási jel éppúgy hozzátartoztak a Harmadik Birodalom lényegéhez, mint az extenzivitás, melyet szintén az expresszionizmustól örökölték.

„A »roham« katonai-hierarchikus csoportmegjelölés lett; a századik rohamosztag, az SS

lovasosztaga, amely az elnémetesítés tendenciáját és a hagyományokhoz kapcsolódást egyszerre érezte.”¹¹

„A »roham« – úgymond – az első és az utolsó szava: az SA-nak, a rohamosztagnak a megalakulásával kezdődik és a népi rohamcsapattal, az 1813-as népfelkelés szó szerinti népi értelmű változatával ér véget. Az SS-nek volt lovas rohamosztaga, a hadseregnek rohamegységei és rohamlövegei, a zsidóusztítás újságja is a »Rohamozó« címet viselte (Stürmer). Az SA első hőstettei »átütő akciók«, Goebbels lapja a »Rajtaütés« címet viseli. A háború legyen villámháború, minden sportág a saját külön nyelvvel táplálja az LTI-t.”¹²

A náci szókinccs igen gyakori elemének számított a „*nép*” szócska is – akár szóösszetételekben, akár előtagként állt. Egyfajta közösségi érzés felkeltésére szolgált, noha ehhez a „*népközösséghez*” (Volksgemeinschaft) korántsem tartozhatott mindenki, minek következtében helytállóbb volna a „*faji közösség*” (Rassengemeinschaft) megnevezés használata. A diktatúrák egyik kedvelt kifejezésével állunk itt szemben, melyet úgy a náciizmus, mint később a kommunizmus a szótár majdnem minden főnévéhez hozzáragasztott. Hanyag nyelvészkedésük célja igen átlátszó volt: az önkényuralmi akaratot a kellően elvont és általános szó, a népakarat lepébe burkolták.

„A »nép« most beszédben és írásban olyan gyakran fordul elő, mint a só az étkezéskor, adjunk mindenhez egy csipet »népet«: népünnepe, néptárs, népközösség, néphű, népidegen, népszármazék...”¹³

A keletnémet kommunista párt központi sajtóorgánuma volt rövid ideig a Német Néplap (Deutsche Volkszeitung), 1945 után megalapították a Népszolidaritást (Volkssolidarität), mely a háború utáni évek szükséghelyzetét kívánta enyhíteni, továbbá a Német Néprendőrséget (Volkspolizei), a Német Népi Kongresszust (Volkskongress), a Német Népi Tanácsot (Volksrat), a Népközösséget (Volksgemeinschaft), vagy az állami üzemeket, a Népi Tulajdonú Üzemeket (VEB – Volkseigenes Betrieb) stb.

Ugyancsak a „nép”-re hivatkoztak abban az esetben is, ha egy hivatalos beszéd túlságosan nyilvánvaló [sic!] demagógiát tartalmazott, mondván azt „az egyszerű nép” nyelvén fogalmazták meg.

„A népies a konkrét; mennél érzékletesebb egy beszéd, mennél kevésbé szól az értelemhez,

annál népiesebb. Ha a népiességtől a demagógia vagy a népámítás felé átlépi a határt, akkor az értelem szándékos kikapcsolásába és elnémításába csap át.”¹⁴

Diktatúrák sajátjaként említhetem végül a történelmi jellegre való túlzott hivatkozást is. Ezek az autokratikus rendszerek buzgón keresik fennállásuk eredeteit, mellyel szinte minden esetben a jelenben gyökerező létüknek próbálnak legitimitást biztosítani. A „*történelmi*” jelző ismételt használatával a nácik egyszerre reméltek múltat és jövőt teremteni a Harmadik Birodalom s az abban elkövetett tetteik számára. (Szorosan e zárójel keretei között szeretném megjegyezni, hogy eme historicitás utáni kutatás később úgy az NDK-ban, mint a közelmúlt egyik magyar kormányánál megmutatkozott. A Klemperertől származó idézet kísértetiesen megidézi az 1998–2002 közötti időszakot is.)

„Olyan fontosnak tartja magát, intézkedései tartósságáról annyira meg van győződve, vagy meg akar győződve lenni, hogy minden apróság, ami felmerül, mindaz, ami érinti, történelmi jelentőségű. Történelmi jelentőségű minden beszéd, amit a Führer tart, akkor is, ha százszor ugyanazt mondja, történelmi jelentőségű a Führer minden találkozója a ducéval, akkor is, ha a fennálló viszonyokon semmit sem változtatnak; történelmi jelentőségű egy német versenyautó győzelme, történelmi jelentőségű egy autópálya felavatása, és minden egyes utat és minden egyes út minden egyes szakaszát felavatják; történelmi jelentőségű minden arató-hálaünnep, minden pártnap, történelmi jelentőségű bármiféle ünnepnap, és mivel a Harmadik Birodalom csak ünnepnapokat ismer, [...] így minden egyes napja történelmi jelentőségű.”¹⁵

Végül még két, messzemenően általános kifejezésről szeretnék beszélni, melyek semlegességüket a Harmadik Birodalom szókinccsének részévé válva nemcsak elveszítették, hanem félelemmel is megteltek. Az „*elvinni*” (abholen) ige alatt immár nem egy egyszerű cselekvést kellett érteni, a szó önmagában állva a Gestapo rémképét idézte fel, mely embereket „*vitt el*” gyakran egyenesen a koncentrációs táborba. A „*jelentkezni*” (melden) ige ugyancsak túlmutatott saját jelentésén, s a koncentrációs tábor rabjainak a KZ-vezetőség előtt való megjelenésének kötelességére utalt.

„A »jelentkezni« visszaható tartalmának az LTI értelmében csak a Gestapo és a zsidók kö-

Felix Nussbaum: Festő a műteremben, 1931

zött alakult ki titkos tartalma; »elvinni« viszont zsidót és keresztényt is lehet, sőt az árját a katonai hatóságok 1939 nyarán gyakran tömegével vitték el. Mert elvinni az LTI speciális értelmében: észrevétlenül eltávolítani, akár fogóságba, akár kaszárnyába vinni, és mivel 1939. szeptember 1-jén ártatlanul megtámadottak lettünk, az egész addigi mozgósítás egy barátságos éjszakai elvitel volt. De az elvinni és a jelentkezni rokonsága az LTI-n belül abban áll, hogy két nehezen követhető és félelmetes eseményt színtelen és mindennapi elnevezés alá rejt, másrészt, hogy ez az eset olyan közönséges és hétköznapi lett, hogy már mint hétköznapi és általános érvényűről beszéltek róla ahelyett, hogy riasztó súlyosságát hangoztatnák.”¹⁶

C. A következőkben néhány olyan szintaktikai kifejezésről szeretnék beszélni, melyek elemei gyakran teljesen semleges jelentéstartalmú tagok, összetételük során azonban olyan speciális értelmet nyernek, mely indokoltá teszi őket az LTI szótárába történő felvételre. A „német jog” formailag tekintve például teljesen általános jelzős szerkezet volna, tartalmilag azonban épp a jogrendszer lényegét tagadja meg azáltal, hogy kimondja, a jog előtt nem mindenki egyenlő.

Hasonló elvek alapján működik a „tudományt nemzetiszocialista alapra kell helyezni” felszólítás, mely tulajdonképpen egy alapjában véve pártatlan tárgyat kíván a politika, egy ideológia, illetve az azokkal azonos állam szolgálatába állítani.

Hitler elvárta a német néptől, hogy az „*vakon kövessé*”, mely egyfelől a Harmadik Birodalom vallásosságával függött össze, másfelől gondoskodott arról, hogy az embereknek mind kevésbé kelljen önállóan gondolkozniuk. Aki pedig mégsem akart volna lemondani az önálló szellemi tevékenységről és véleményformálásról, azt „*Hitler vasszeprűjével*” győzték meg.

D. Fontos szerepet játszottak a Harmadik Birodalom nyelvében bizonyos stilisztikai kifejezőeszközök is. Hasonlóan a fentiekhez, ezek a nyelvi eszközök sem a náci találmányai voltak, mindössze használatuk módja indokolja azt, hogy említést tegyék itt róluk. Legtöbbjük ma is jelen van a beszédben, alkalmazásukat pedig, megfelelő alternatíva hiányában, azok sem kerülhetik el, akik egyébként gondot fordítanak a megfelelő stílus használatára. Klemperer több stíluszintet figyelt meg a Harmadik Birodalom nyelvében. Eszerint létezett egy bizonyos „*germán stílus*”, amelyhez a névváltoztatásokat (úgy az utca- és helység-, mint az emberi nevek megváltoztatását) sorolta, az „*egyszerű stílus*”, melyet kiválóan megvilágít a naplójában lejegyzett egyik LTI-jellegű mondat: „Azt a nyelvet kell beszélnünk, melyet a nép megért” – amint erről már fentebb is szó esett. Ezzel kapcsolatban egy Esterházy Pétertől származó észrevételt szeretnék idézni. A következő mondatok mindazonáltal a kommunizmus nyelvhasználatára vonatkoznak, a két rendszer stílusának lényegét tekintve azonban sok hasonlóság fedezhető fel:

„Gödel nevezetes tétele, s ha most kocsmában volnánk, vagy meccsen, szotyolázás közben el is mondanám, miről szól, valahogy arról, hogy »rendes« rendszerben szükségszerűen jutunk olyan állításhoz, amelynek igaz vagy hamis volta eldönthetetlen, és ha ezen állítás vagy tagadás elfogadásával egy új rendszerhez jutunk, ott szükségszerűen találunk ismét egy ilyen állítást. Mindig! Ha tehát egy rendszerben mindent meg tudunk mondani, minden állításról el tudjuk dönteni, hogy hamis-e vagy igaz, akkor ott valami nincsen rendben, ott valami baj van, az a rendszer »hazugságon« nyugszik.”¹⁷

Beszélhetünk továbbá „*reklámstílusról*”, amely alatt Klemperer a tömören megfogalmazott, hangzatos propagandisztikus frázisokat értette, valamint „*mechanikus stílusról*”. Ez utóbbira példa az autó helyett használt „*gépkocsi*” kifejezés, illetve az autóversenyzők nagy tisztelete a Harmadik Birodalomban.

A magát sokáig mozgalomként definiáló NSDAP előszeretettel használt olyan szavakat, melyek dinamizmust fejeztek ki; mivel München, úgy is, mint az 1923-as „*sörpuccs*” színhelye, nagy számban adott otthont különféle nemzetiszocialista rendezvényeknek, csakhamar elnyerte a „*mozgalom fővárosa*” címet.

A technika és a hajózás szókincséből a „*felpörget*” (ankurbeln) és a „*lehorgonyoz*” (verankern) igéket vették át, s kezdtek immár az élet egyéb területein is használni.

„A Weimari Köztársaság idején mindenfajta üzleti tevékenységet »felpörgettek«, de magát az üzletet lebonyolító személyt sohasem. »Lehorgonyozták« a különböző intézményeket, a hatóságokat is, de sohasem magát a pénzügyminisztert vagy valamelyik elnököt. Az élet nyelvi mechanizálásához a döntő lépést lényegében akkor tették meg, amikor a műszaki hasonlatokat közvetlenül személyre vonatkoztatták...”¹⁸

A végtelen túlzásokat tartalmazó kijelentések, melyek majd' minden esetben a Harmadik Birodalom létezésére vonatkoztak, a náci nyelvhasználat egyik alapvető jelenségének számított. Hitler „*ezer évre szóló rend*”-ről beszélt, az eskütelek során pedig „*örök büvéget*” fogadtak a führernek. Az efféle kijelentések lényegében a nemzetiszocialista kormány állandóságát, örök időnkig tartó fennmaradását kívánták hangsúlyozni. A rendszer végeérhetetlenségére vonatkozott az iskolás gyerekeknek feltett didaktikus kérdés is, mely szerint: „Mi következik a Harmadik Birodalom után?” Aki elvétette a helyes választ, s ahelyett hogy válasza úgy hangzott volna: „Semmi, hiszen az örökké fog tartani, felelőtlenül rávágta, hogy „*a negyedik*”, súlyos büntetéssel számolhatott.

A túlzás kifejezésének másik formája a felsőfok gyakori használata volt, noha ez esetben nehéz eldönteni, hol húzódik a határ a szuperlatívusz és a vallásos érzület között, ha például a birodalom „*örökkévalóságáról*” esett szó. A szuperlatív a szónokok kedvelt stilisztikai eszköze, melynek hatásosságát a Harmadik Birodalomban sem tévesztették szem elől. Elsősorban a katonai nyelvezetben használták saját hadseregük („*a legbátrabb katona*”) avagy az ellenség jellemzésére („*a legveszélyesebb ellenség*”), csatákra vonatkozóan („*a világtörténelem legnagyobb csatája*”) – noha e három leírás ugyanazon jelentéstartalomra irányult, tudniillik, a Harmadik Birodalom hadseregének felülmúlhatatlanságára – valamint Hitlerrel kapcsolatban („*a világot a führerre figyel*”).

Hatásos retorikai eszköznek számít továbbá az ismétlés is, mellyel nemcsak a figyelmet lehet kiválóan irányítani, de egy-egy mondatrész vagy szintaktikai kapcsolat mechanikus ismételtetésével, azok gondolati rögzítése is hatékonyabbá válik.

Gyakran előfordult azonban, hogy míg a Harmadik Birodalom nagyságát, erejét, fennmaradásának tartósságát felsőfokokkal jellemezték, addig az ellenséget durva szitokszavakkal illették, adottságait messzemenően lebecsülték. Noha az ellenség megalázásával a Birodalom erényeinek további csillogtatását akarták elérni, meggyőződésem azonban, hogy ez az elképzelés gyakran bumerángxként csapott vissza, hiszen ha valaki gyöngé ellenséggel áll szemben, akkor a felette aratott győzelmek sem bizonyulhatnak hőstetteknek, legfeljebb gyerekjátéknak.

„Az 1942–43-as téli segélyakción mondott beszédében [...] az ellenséges hatalmak minisztereit »birkafejűeknek és nulláknak« nevezte, akiket »nem lehet egymástól megkülönböztetni«; a Fehér Házban egy lelki beteg uralkodik, Londonban pedig egy bűnöző. Ezután saját magát vette szemügyre, és megállapította, hogy nincs »a korábbi értelemben vett úgynevezett képzettsége, de rendíthetetlen harcos és bátor férfi, aki alkalmas arra, hogy népének vezére legyen«.”¹⁹

Előszóval alkalmazták a náci az idézőjeleket is, amennyiben az úgynevezett „belső ellenségről” volt szó. Az írásjel ez esetben távolgáttartásukat, elutasításukat fejezte ki, pontosabban, hogy a jelzett kifejezést semmiképp sem kell komolyan venni, avagy épp az ellenkezőjét kell érteni alatta. Meggyőződésem, hogy a náci vezetők a fogalmi kavalkáddal egyfajta zavart akartak az emberek fejében előidézni, hogy azok aztán valamiféle támpontot keresve az egyszerű nemzetiszocialista ideológiában találjanak választ kérdéseikre. „Amikor a spanyol forradalmárok győzelméről, a tisztjeikről vagy a vezérkarukról volt szó, akkor az feltétlenül »vörös győzelem«, »vörös tisztok«, »vörös vezérkar« volt. Ugyanez volt a helyzet később az orosz »stratégiával«, ugyanez a jugoszlávok »Tito marsalljával«. Chamberlain, Churchill és Roosevelt mindig csak »államférfiak« ironikus idézőjelben, Einstein »kutató«, Rathenau »német« volt, Heine pedig »német« és »költő«.”²⁰

Ebben a fejezetben végül még egy jelenségre szeretnék kitérni. Mivel a Harmadik Birodalomban összefolytak a magán- és a közszféra ha-

tárai, mindkét területen fonák megnyilvánulásokra került sor. Magánlevelek elköszönő formájaként például a „*német üdvözléssel*” alakot használták, már ha nem rögtön „*Heil Hitler*”-rel búcsúztak el szeretteiktől, miközben a hivatalos leveleket nem az általános alany alkalmazásával vagy a többes szám első személyben írták, az új stílus meghatározó alanya az egyes szám első személyű alak lett. Az „én” előretolása persze összhangban állt a diktatúra szellemével, a személyi kultusz végletekig történő kiterjesztésével.

E. A nemzetiszocialista mintaember kinézetére vonatkozóan bár előírások nem léteztek, elvárásokról azonban annál inkább beszélhetünk. Gesztusokkal és nem nyelvi kifejezőeszközökkel, például a nemzeti viselettel vagy a kézlendítés „német üdvözlésével” akarták a német nemzeti egységességet szemléltetni, illetve ezekkel újabb alkalmat teremteni arra nézve, hogy a nem árja származásúakat kiközösítsék, hogy tovább bővítsék a tabuk egyébként is hosszú listáját. Mivel a nemzetiszocializmus eszményképehez szorososan hozzátartozott a hősiesség, ezért tulajdonképpen magától értetődő dolognak számított – s ez több volt, mint elvárás –, hogy az árja német férfiak szeme előtt ez a cél lebegett. „Ha egy fiatalember példaképét nem a kor plakátjain látható meztelen, csupaizom vagy SA-egyenruhába bújtatott harcos figurákról vette, akkor biztos, hogy az autóversenyzőkről; de mindkét hősi megtestesülésben közös a szigorú tekintet, amelyben kemény határozottság és győzni akarás mutatkozik meg.”²¹ Feltételezték, hogy a Harmadik Birodalomért minden árja német férfi és nő kész áldozatot hozni, a „*hősiességhez*” hozzátartozott a „*barciasság*”, melyek a „*heroikus ellenállással*” együtt a nemzetiszocializmus alapvető erényeit alkották.

F. Ebben a fejezetben az előzőektől eltérő típusú szavakról, a rövidítésekről, betűszavakról szeretnék röviden beszélni, melyek szintén bőséggel föllelhetők voltak a náci diktatúra szókincsében. Az esetek többségében ezek a politika szakterületéről származtak, s hosszú, több tagból álló kifejezéseket foglaltak magukban. Gyors elterjedésüket egyfelől a praktikusság, a könnyed kiejthetőség indokolta – a nehezen érthető, ideológiával túlterhelt szavak helyett eképp csak néhány betűt kellett megjegyezni, a lerövidített kifejezések pedig a beszédet is gyorsították, mely ráadásul a mozgalom ideológiájá-

Felix Nussbaum: Kuporgó fogoly, 1940

hoz is jól illett –, másfelől semlegessé tette a negatív jelentéstartalmú kifejezéseket. Noha komikus hangzásuk miatt olykor idegenül hangzottak, általában mégis a nyelv kedvelt elemei lettek, mely nem utolsósorban azzal is magyarázható, hogy képzésükben szinte az egész társadalom részt vett, s ez az alkotás örömeivel töltötte el az embereket. Az abreviaturák képzése eredetileg a Szovjetunióból származik, ahol a hosszú, magyarázó, ideologikus kifejezéseket az egyszerű emberek számára kívánták ekképp könnyen megjegyezhetővé tenni. S noha az átlag német polgár intellektuálisan magasabb szinten állt, mint a Szovjetunió lakosai, vagyis nem feltétlenül volt szükség az egyszerűsítésre, fent említett előnyei mégis indokoltá tették használatukat. A náci nyelv egyik legalapvetőbb vonásának egyébként ezt a jelenséget tartotta Klemperer, tanulmánya címekeként, mintegy ironikus gesztussal ezért is választott egy saját gyártású betűszót, a *Lingua Tertii Imperii* rövidítését. „Először parodisztikus játékként, majd az emlékezet afféle illanó támogatójaként, mint amilyen a csomó a zsebkendőn, és nagyon

hamar és a nyomorúság évein keresztül önvédelemből, egy saját magam számára készített SOS-hívásként áll a naplómban az LTI rövidítés.”²² Eme egyszerű séma alapján keletkezett többek között a „*KdF*”, a „*BDM*”, a „*HJ*”, a „*DaF*” és a „*KZ*” rövidítés is. A „*KdF*” a „*Kraft durch Freude*” rövidítése volt, mely a „*DaF*” (*Deutsche Arbeitsfront*), vagyis az NSDAP által alapított szakszervezet propagandaegységeként működött. (Az utódszervezetet a náciak 1933-ban, miután szétverték a Szabad Szakszervezeteket, hozták létre, ez alatt azonban már nem a munkavállalók védegyeletét kellett érteni, hanem a munkások, alkalmazottak, kézművesek és vállalkozók egységszervezetét, mely elsődlegesen propagandisztikus céllal jött létre, feladatát pedig a politikai képzés felvállalásában, illetőleg a dolgozók (politikai nézetűeknek) felügyeletében látta. A „*KdF*” hasznos [sic!], a nemzetiszocializmus eszméjéhez illő szabadidős elfoglaltságokról gondos-

kodott a dolgozók számára. Utazásokat, sportprogramokat, színház- és koncertlátogatásokat és más kulturális rendezvényeket szervezett. A „*BDM*”, a „*Bund deutscher Mädel*” a nemzetiszocializmus lány szervezetét, míg a „*HJ*”, a „*Hitlerjugend*” a fiú szervezetet jelölte. A „*BDM*” számára a 14–18 éves lányokat szervezték be, akik 1933-ig az „*SA*”, illetőleg az NSDAP rendezvényeinek előkészítésében segítettek, a hatalomátvétel után pedig már ideológiai képzésben is részesültek. 1939-től a tagságot 14–18 éves kor között kötelezővé tették. Nemzetiszocialista nevelésük középpontjában a „*fajtan*” (ugyancsak LTI-kifejezés lehetne) állt, melynek keretén belül a „*fajgyalázat*” (LTI!) fogalmát, a zsidók és nem zsidók közötti szerelem tilalmát igyekeztek elmagyarázni a serdülőkorú lányoknak. A koncentrációs tábor, németül *Konzentrationslager* rövidítésére az átlagostól eltérő forma alakult ki. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a börtön, németül *Zuchthaus*, rövidítéseként már korábban elterjedt a „*Z*”, melyet aztán egyszerűen a „*K*” kezdőbetűvel toldottak meg. Másfelől ugyanakkor

meg kell jegyezni, hogy az angol–búr háború idején és az első világháborúban létezett a „KL” rövidítés, tehát az sem kizárt, hogy a náciik a „KZ” formával épp akkori ellenségük szóhasználatával szemben akartak némi távolságot tartani. A náci fogolytáborokra önmagában a „Lager” szót sem használták, ez a kifejezés a szovjet szókincsben gyökeresedett meg (Gulag – Glavnoje Upravlenyje Lagerej: Táborok Főigazgatósága). A rövidítések nem mindig voltak következetesek, olykor egészen semleges – mint a pártbeli elvtárs (Parteigenosse → „Pg”) – vagy épp pozitív jelentéstartalmú – így a Volkswagen → „VW” – szavak sem őrizték meg eredeti formájukat, ugyanakkor egy olyan hosszú szó esetében, mint a népjólét (Volkswohlfahrt), a teljes alakot használták. Megint más szavak esetében viszont már annyira elterjedtek a rövidített formák, hogy az eredeti alakok feledésbe is merültek („SS”, „SA”). Rövidítéseket nemcsak könnyedén használták az emberek, hanem mulatságosnak is érezték, mi több, egy idő után kedvet kaptak, s maguk is gyártottak különféle tréfás abreviaturákat. „Nilk azt jelenti: Nem is lehet kérdéses! És a senlek: Semmi esetre nem lehet kérdéses!”²³ Másfajta eljárással született ugyan, de rövidítésekhez sorolható a „Gestapo”, a német titkosrendőrség (Geheime Staatspolizei) vagy a „BluBo”, a nácizmus propaganda-eszméjének (Blut und Boden) alakja is.²⁴ Noha a rövidítés semmiképp nem új keletű nyelvi módszer, nem a nemzetiszocialisták találmánya, az általa keletkezett betűszavak, szóformák azonban, a náci szókincsben talán egyedülálló módon, a kor szóteremtőjeinek tekinthetők. Abreviaturák léteztek azonban a Weimari Köztársaságban is (Klemperer mindössze két ismert példát említ, a KDW áruházat [Kaufhof des Westens] és a HAPAG Lloyd utazási és szállítási társaságot) és a Harmadik Birodalom összeomlása után is. Erre vonatkozóan a legkézenfekvőbb a pártok nevének használata, de tömegével képeztek efféle alakokat a kommunizmus idején is.

G. A fentiekben érintőlegesen már említettem a nácizmus vallás, illetve misztika iránti erős vonzódását. Az a tény, hogy a mozgalomban a megszállottságig menő hit központi szerepet játszott, annál is figyelemreméltóbb, mivel a párt egyik első intézkedése az egyházak és vallási egyesületek betiltása volt. Hítük ugyanakkor meglehetősen egyedülállónak mondható a

maga nemében, hiszen az alázatnak és szentségnek nyomát sem lehetett felfedezni benne, a zsidó-keresztény vallás istenét megtagadták, a transzcendencia azonban az új vallástól sem volt idegen. Vagyis, megtagadták a keresztényszidó vallást (az utóbbit ab ovo!), s helyette – részben ama előző talaján – újat „alkottak”, a nemzetiszocializmust. A katolikus szertartás és a nemzetiszocialista ünnepek között szembeűnő a hasonlóság. A harangjáték helyére a harsnászó lépett, az oltáriszentség helyett a zászló vitték körbe, az introitust a zászlódal váltotta föl, az imádságokat és énekeket a kórusok által előadott költemények, az Írás fölolvása helyén Hitler beszéde, a Credo helyén a nemzetiszocialista hitvallás állt, a Dominus vobiscum helyére pedig a „Sieg Heil” került. A nürnbergi pártgyűlések tetőpontjának számított az, amikor Hitler a hatalmas arénát középen átszelve, 100 000 párttaggal körülvéve, a tribüntól ünnepelesen a szemben lévő hősi emlékműhöz menetelt, mely a pap oltárhoz való viszonyát idézte meg. Mindezeket túl a megtagadott isten helyére saját istenfigurájukat helyezték (Hitlert), az elégetett szent *Bibliát* pedig a *Mein Kampf* pótolta. A nácizmus azonban az összes általa megtagadott vallásnál bigottabb, elvakultabb volt, egyfajta alig szekularizált államvallás, mely környezetében épp ezért csak fanatikusokat, vakhitű követőket volt képes megtúrni. „Hogy Hitler saját magát újszövetségi szavakkal félreérthetetlenül német Üdvözítőként nevezte, ezt csak egyszer jegyeztem fel magamnak (de ismétlem: kevés dolog történt a fülem hallatára és a szemem előtt, és további vizsgálatokat még most is csak korlátozott mértékben tudok folytatni). 1935. november 9-én jegyeztem fel: A Feldherrnhallenál elesetteket »apostolaimnak« nevezte – tizenhatan vannak, neki természetesen négytel többre volt szüksége, mint elődjének – és a temetési szertartásukon így szólt: »Feltámadtok a Harmadik Birodalomban.«”²⁵ Hitler olyannyira meg volt győződve missziós küldetéséről, kiválasztottságáról, hogy ez lépten-nyomon beszédében is megmutatkozott. Talán leggyakrabban ismétlődő szava a „gondviselés” és a „Mindenható” volt. „A gondviselés vezet minket, a Mindenható akaratából cselekszünk.”²⁶ A vallásos pátosz Göring és Goebbel beszédeit is áthatotta, s azok nem egy alkalommal „amen”-nel végződtek. A keresztény transzcendencia hatotta át az ünnepi beszédek sorát is (s mely beszéd ne lett volna ünnepi?),

ezekben rendre „örök hűséget” fogadtak, szent-ségről és e világi birodalomról beszéltek.

H. Azok a kifejezések, melyeket a náciok a zsidók jellemzésére használtak, az LTI legprimitívebb szókincséhez tartoztak. Noha a huszadik század elején végbement asszimilációs folyamat következtében a Weimari Köztársaságban már csak igen kevés esetben lehetett ortodox, kaftános és pajeszes zsidókkal találkozni, az antiszemiták továbbra sem felejtették el a régi kliséket, melyek a 19. század végén, a keleti zsidóság megjelenésével kaptak lábra, ám amelyeket differenciálatlanul mégis a zsidóság egészére vonatkoztattak. A weimari időkben sem öltözékük, sem nyelvhasználatuk nem különböztette már meg őket, az asszimilált zsidóság a jiddis helyett szinte egyik napról a másikra német nyelven kezdett el beszélni. Hitler mégis épp ekkor vetette papírra a *Mein Kampf*-ban téziséit, mely tagadta, hogy zsidók és nem zsidók egyformán gondolkodnának, következképp ugyanazt a nyelvet használnák. Hatalomra kerülése után pedig első rendelkezései között szerepelt, hogy a zsidó származású szerzőktől származó könyvekben minden esetben fel kell tüntetni, hogy azok „héberből való fordítás”-ok.

A hétköznapi antiszemitizmus mindazonáltal inkább a külső jegyekre irányult, illetőleg továbbra sem vált meg az évszázadok során meggyökeresedett képtől, noha a fentebb említett asszimilációs folyamat némileg ezt is megnehezítette. A kulturális differenciákból antropológiai különbségeket fabrikáltak, s ez utóbbiak keresésével tudatosan próbáltak minél nagyobb távolságot teremteni zsidó és nem zsidó származásúak között. Másfelől ezek a külsőre vonatkozó antiszemita bélyegek részben az ugyancsak évszázadok során kialakult képpel álltak összefüggésben. Így például már amiatt is ellenséges kép alakult ki a zsidókról, mivel azok többnyire üzletkötésekkel, bankügyekkel foglalkoztak, kölcsönöket adtak, vagyis alakjuk sokakban a gazdaságilag nehéz időket idézte fel, ez pedig jól megmutatkozott ábrázolásukban. Ezért oly szívfacsaróan visszataszító az „örök zsidó” képe, mely az esztétikailag rútnak nevezhető minden elemét magába sűríti. Az antiszemitizmusnak eme legalacsonyabb szintjén mozgó jellemzéseket, melyekkel főleg az alacsony intelligenciájú néprétegeket akarták megnyerni a náciok, maga Klemperer is feljegyezt:

„A zsidóság nyomatékos kigúnyolása amúgy is megszokott dolog; alig lehet találkozni Hitler-nél vagy Goebbelsnél olyan zsidóval, akinek neve mellett ne említették volna valamilyen pejoratív jelzőt, mint ócska, hamis, csaló, gyáva, s nem hiányoznak azok a gúnyszavak sem, amelyek népszerű formában a fizikumra utalnak, mint lúdtalpas, görbe orrú, víziszonyban szenvedő. A finomabb ízlésűek számára készült a parazita és a nomád jelző.”²⁷

A náciok ezt a negatív képet igyekeztek még tovább fokozni, a társadalmi és gazdasági bajok bűnbakjává tenni a zsidókat, s velük szemben, amennyire lehetett, undort is kelteni. Erre vonatkozó egyik intézkedésükről Klemperer jegyzeteiben is olvashatunk:

„Mert az első és az egyetlen új náci szó, amellyel itt találkoztam, egyes katonák karszalagján volt olvasható és így hangzott: »a népelelens kártevők leküzdői.«”²⁸

Az intellektuálisabb rétegek megnyerésére az antiszemitizmus magasabb formáját választották a náciok, s a zsidók első világháborút követő új társadalmi elhelyezkedésére apelláltak. I. Vilmos uralkodása előtt a zsidók ugyanis csak igen korlátozott mértékben vehettek részt a társadalmi-politikai élet bizonyos szintjein, jelenlétük ezért néhány nagyobb mozgásteret megengedő pályára korlátozódott, ahol értelemszerűen nagyobb arányban voltak reprezentálva. Nem tölthettek be bizonyos állami tisztségeket, jogi pályát választva, mivel a bírói hivatást elzárták előlük, a legtöbben ügyvédként keresték kenyerüket; aki a katonai hivatást választotta, annak be kellett érnie a főtiszti ranggal; választásokon pedig passzív választójoggal rendelkeztek ugyan, de nem voltak választhatók. Nem csoda hát, ha többen a bankszféra és az intellektuális pályák területeken próbáltak érvényesülni, ezek ugyanis nem szűkítették oly mértékben mozgásterüket.

Nagy fordulat állt be azonban a Weimari Köztársaságban, ahol már teljes körű választójoggal és választhatósággal rendelkeztek, vagyis aktívan részt vehettek a politikai folyamatok alakulásában, mely jogukkal kezdettől fogva éltek is. A nemzetiszocialisták ezek után két, egymástól teljesen független folyamatot kapcsoltak össze és tettek antiszemita propaganda tárgyává. A Weimari Köztársaság kezdetén kitört gazdasági világválságot a zsidók politikában való megjelenésével hozták összefüggésbe, s így a gazdasági összeomlást, az általános szegénységet egyetlen gesztussal a zsidók nyakába varr-

ták. Ezekben az időkben keletkeztek olyan rémes kifejezések, mint a „zsidó plutokrácia”, a „zsidó bolsevizmus” (mely az 1917-es orosz forradalom viszonylag nagyszámú zsidó résztvevőire utal) vagy a „zsidó világalom” (amely háttérben a század elején alakult cionista szervezettel szembeni ellenérzés áll)²⁹. Ezek a kifejezések pedig még több évvel a Harmadik Birodalom összeomlása után is előítéletek tárgyát képezik. Bár a most következő mondat Klemperer naplójából való, az akár napjaink szélsőjobboldali szervezeteit is idézhetné:

„Újból és újból, minden jelentésben, minden előadásban, minden összefüggés alapjaként a zsidóság szó hangzik el. Zsidó bolsevizmus, zsidó plutokrácia, zsidó gyilkosság [...] zsidó befolyás a Fehér Házban stb., stb. És én csak beszédfoszlányokat hallok.”³⁰

1935-ben, a nürnbergi törvények megalkotása után bevezetik a „zsidókártyát”, majd a „zsidócsillagot”. Törvényekben részletesen foglalkoznak azzal, ki számít „fél zsidónak”, vagy „negyed zsidónak”, „első-, másod-, ...fokú keveréknek”. A fajbiológiát az élet minden területére kiterjesztették, és ekképp a legkülönbözőbb módszerekkel választották ketté a társadalmat. Létrehoztak előbb „zsidóbázakat”, „zsidónegyedeket”, „gettókat”, s ugyancsak ennek a kornak volt születeménye a „zsidómentes” kifejezés is.

Bár Klemperer nem említette, a zsidósággal együtt emlegette a náci ideológia a „kulturbolsevizmus”, a „dekadencia” vagy a „füllelt erotika” kifejezéseket is.

Amint az eddig elmondottakból kitűnik, a nemzetiszocialista nyelv fentről irányított hosszabb folyamat eredményeként jött létre, s az őt életre hívó rendszer fennmaradásáig létezett. Noha, mint láthattuk, a nácik szóteremtő fantáziája mindössze a zsidósággal kapcsolatban eredményezett új kifejezéseket (szóteremtéshez még csak a rövidítéssel képzett alakok sorolhatók), mégis úgy gondolom, joggal beszélhetünk egy korlátozott élettartamú, ám mégiscsak új nyelvről, hiszen az mindazokat a tulajdonságokat magán hordozta, melyek egy nyelv meghatározói lehetnek. Voltak saját szavai – még ha a legtöbb inkább csak ideológiai átértelmezés eredményeként jött létre, felmutathatunk nyelvi szabályszerűségeket benne (ezt legjobban a szóképzések és a rövidítések példáján figyelhettük meg), elemei folyamatosan bővültek (legalábbis addig, amíg a politikai-ideológiai talaj ezt lehetővé tette), voltak nyelvhasz-

nálók, méghozzá tulajdonképpen egy teljes társadalom, s végül volt egyfajta eszmei talaja, szövegkörnyezete is. Noha ez utóbbi nem tartozik szorosan a nyelv fennmaradásának feltételei közé, esetünkben mégis fontos kritériumnak számít, hiszen ebből a talajból nőtt ki s ez a talaj táplálta mindvégig. Tulajdonképpen rétegnyelvnek vagy szaknyelvnek kellene neveznünk, ezt azonban mégsem tehetjük, hiszen, mint említettem, egyfelől a nyelv egész szókincsére kiterjedt, másfelől a társadalom egésze élt vele. Ez utóbbi megállapítás viszont magára a társadalom állapotára enged következtetni; ha ugyanis a nyelv gondolatokat fejez ki, akkor elemei a hétköznapiok hű lenyomataivá, tükrivé válnak, vagyis önkéntelenül a társadalom belső összefüggéseit leplezik le.

JEGYZETEK

¹ A német parlament alsó háza – ma Bundestag

² Cornelia Schmitz-Berning: *Vokabular des Nationalsozialismus*. De Gruyter, Berlin, New York, 2000. 51. ff.

³ Victor Klemperer: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Ford. Lukács János. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1984. 242. o.

⁴ Das Leben. Bd. 4. A, Biologisches Unterrichtswerk für höhere Schulen, B. G. Teubner, Leipzig/Berlin, 1941. 287. o. In: Hilde Kammer-Elisabeth Bartsch: *Lexikon Nationalsozialismus*. Rowohlt, Hamburg, 1999.

⁵ Klemperer: 243. o.

⁶ Klemperer: 45–46. o.

⁷ George Orwell: *1984*. Ford. Szíjgyártó László. Európa, Budapest, 1989. 333–336. o.

⁸ Klemperer: 185. o.

⁹ Klemperer: 169. o.

¹⁰ Klemperer: 62. o.

¹¹ Klemperer: 69. o.

¹² Klemperer: 227. o.

¹³ Klemperer: 33. o.

¹⁴ Klemperer: 54. o.

¹⁵ Klemperer: 48. o.

¹⁶ Klemperer: 186. o.

¹⁷ Esterházy Péter: *A szabadság nehéz mámore*. Magvető, Budapest, 2003. 169. o.

¹⁸ Klemperer: 153. o.

¹⁹ Klemperer: 252. o.

²⁰ Klemperer: 75. o.

²¹ Klemperer: 8. o.

²² Klemperer: 13. o.

²³ Eredeti szöveg: „Knif heißt: Kommt nicht in Frage, und Kakif: Kommt auf keinen Fall in Frage.” (Victor Klemperer: *LTI*. Reclam, Leipzig, 2001)¹⁹.

²⁴ Klemperer: 90. o.

²⁵ Klemperer: 112–113. o.

²⁶ Klemperer: 113. o.

²⁷ Klemperer: 178. o.

²⁸ Klemperer: 259. o.

²⁹ A kongresszus első ülését 1897-ben, Bázelen rendezték. Erről hamarosan egy hamisított jegyzőkönyv kezdett elterjedni, először jiddis nyelven, Oroszországban – valószínűleg az Ohrana titkosrendőrség közreműködésével. 1905-ben ugyanaból a forrásból újabb „jegyzőkönyv” bukkant fel, mely a háromnapos bázeli kongresszus 24 titkos üléséről számolt be. A jelentés szerint a kongresszuson a zsidók azt határozták el, miként veszik át a hatalmat az egész világon. Noha azóta már több perben, Svájcban, Németországban, Franciaországban, Angliában is bebizonyították, hogy a jegyzőkönyveket meghamisították, a nácik 1933-ban újfent kiadták őket.

³⁰ Victor Klemperer: *Tagebücher 1945*. Aufbau, Berlin, 1995. 75. o.